

ДРАГАНА КЕРКЕЗ*
Филолошки факултет Универзитета у Београду
Београд, Србија

**ЛЕКСЕМА ОБИЧАЈ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(У ПОРЕЂЕЊУ СА РУСКИМ)**

Сваки честит човек не да свој језик и своје обичаје.
Исидора Секулић, *Кроника њаланаичкој іробља*

Рад је посвећен анализи именица *обичај* у српском и *обычай* у руском језику у својству маркера грамеме очекиваности помоћу којих на језичком нивоу вербализујемо значење: *'информација коју саопштава јоворно лице инштрисана је у његову слику светиа'*. Посебна пажња у раду се поклања перифрастично-предикатској конструкцији *имаши обичај/имейь обичай*.

Теоријско-методолошко упориште у овом раду чини теорија интегралног описа језичких једница настала у оквиру Московске семантичке школе.

Кључне речи: обичај, перифрастична-предикатска конструкција, хабитуалност, итеративност

0. Према *Појмовнику српске културе*¹ Етнографског института САНУ „обичаји представљају битну одредницу идентитета (етничког, локалног, завичајног, сеоског) и само један од начина препознавања појединаца унутар једне заједнице или у контактима између више сличних/различитих заједница. Према обичајном циклусу некада се одвијао целокупни ванпразнични/празнични живот једног народа. Обичаји сажимају искуство колектива и појединаца који тај колектив чине, представљајући облик конкретизације стварног живота” (Ивановић-Баришић: ЕИ).

---

* draganakerkez@hotmail.com

¹ *Појмовник српске културе* један од пројеката Етнографског института САНУ. Како читамо, пред ауторима *Појмовника* веома је сложен задатак који подразумева објашњење значења речи, њиховог настанка и употребе, као и објашњење самих појмова српске културе (ЕИ).

Иако уопштено, наведено одређење веома је корисно за сагледавање функционисања именице *обичај* у српском, као и именице *обычай* у руском језику.²

Између осталог, из понуђеног објашњења (овде имамо у виду чињеницу да се некада према обичајном циклусу одвијао целокупан живот једне заједнице) недојбено проистиче закључак да се међу компонентама семантичке структуре именица *обичај/обычай* може издвојити компонента '*ионављање*'.

Обичаји јесу подложни променама (па чак и нестајању), но до тих промена не долази брзо,³ што одражава и семантичка структура посматраних именица која, осим компоненте '*ионављање*', садржи и компоненту '*устаљено*'.

Оно што је устаљено и што се при томе циклично понавља може се одредити и као очекивано (овим никако не желимо рећи да је очекивано само оно што је устаљено или непроменљиво и што се циклично понавља).

Овај рад је управо и посвећен именицама *обичај* у српском и именице *обычай* у руском језику као меркерима очекиваности.

1. Теоријско-методолошко упориште нашег истраживања чини, пре свега, теорија интегралног описа језичких једница настала у оквиру Московске семантичке школе. Интегралност подразумева да се приликом описа одређеног природног језика сједињују значења двају аспеката: граматичког и лексичког. Да би се језичка јединица сагледала, поред морфолошког значења, неопходно је проучити и проанализирати њену лексичку, синтаксичку спојивост, улогу у комуникативној структури као и друге компоненте које чине укупност њене семантике, али и повезане са њом синониме, антониме, реч блиске по значењу, конверзиве и деривате (Апресјан 1995: 135).⁴

Дати теоријско-методолошки оквир условио је да посматране именице не сматрамо лексичким но лексичко-граматичким средствима вербализације одређеног семантичког садржаја.

Емпиријски материјал за анализу прикупљен је на основу електронских корпуса српског и руског језика, као и грађу која је ексцерпирана из дела српских и руских писаца.

² У овом делу рада на прво место стављамо српски језик будући да је датој именици у руском језику, за разлику до српског, посвећен одређени број радова као и читава једна монографија (Леонтјева 2014).

³ Штавише, до тих промена долази веома споро, понекад толико да за наше свадбене и погребне обичаје В. Чајкановић каже да се нису променили још од бронзаног доба (Ђурић 1973: 6).

⁴ Како овај рад представља само део ширег рада о посматраним именичким лексемама, одређени аспекти њиховог описа остаће ван граница рада.

2. Различити обичаји и обичајна лексика били су предмет истраживања првенствено како руских, тако и српских етнолога и етнолингвиста.⁵ Циљ нашег рада је пак да именице *обичај/обычай* проанализирамо у функцији експликатора следећег садржаја: *'саопшћавана информација интeтрални гео је слике свeтшa њоворној лица'*. Другим речима, дату именица ћемо посматрати као маркер грамеме⁶ очекиваности, једне од двеју грамема функционално-семантичке категорије (ФСК) очекиваности/неочекиваности.⁷

[СРП.]

Дошли су њечалбари из шућине да ѡпросветикују по старом обичају (Божовић); — Е моја Анчи — имао је често обичај да каже бришући сузу у оку — шo ши је био шмекер (Кайор); Арнаућка без уобичајеноја ѡкривала а бојашо, по обичају, одевена. (Божовић); Сшарац по обичају ѡмаче мало кайу с чела у знак да је скинуо, ѡа се смерно и дубоко ѡклони: — Помози Бој, ѡсшодине! (Божовић); У унушрашњoшши је сшварно бно обичај да се младеж сасшјаје ван куће, шe му нишша друго није ни било ѡало на ѡамеш (СК).

[РУС.]

И он отсылал сына — таков обычай в Германии (Гонч.); Она в немецком характере не замечала никакой мягкости, деликатности, снисхождения, ничего того, что делает жизнь так приятно в хорошем свете, с чем можно обойти какое-нибудь правило, нарушить общий обычай, не подчиниться уставу (Гонч.); По обычаю всех покупателей, сначала он охаял покупаемое именование (Гој.); Чрезвычайных доходов герцог мог бы извлечь много, так как население очень покорно, но, насколько можно узнать, налоги у него не в обычае (Шиш.).

⁵ Узевши у обзир чињеницу да би било веома тешко побројати чак и део радова који се на овај или онај начин баве обичајима и обичајном лексиком у руском и српском језику, упућујемо на сајтове Института за славистику РАН (<http://inslav.ru/>) као и Етнографског (<http://www.etno-institut.co.rs/>) и Балканолошког (<http://www.balkaninstitut.com/>) института САНУ који пружају могућност упознавања са великим бројем радова и библиографских података.

⁶ Термин *грамема* преузели смо од В. С. Храковског (Храковски 2007: 628).

⁷ Инваријанто значење ФСК очекиваности/неочекиваности може се изразити на следећи начин:

а) очекиваност

'X смашра да ако је релевантно р1, релевантно је р2'. (ѡресуѡозиција)

'X шврди да је релевантно р2'. (асерција)

б) неочекиваност

'X смашра да ако је релевантно р1, није релевантно р2'. (ѡресуѡозиција)

'X шврди да је релевантно р2'. (асерција)

2.1. Кад говоримо о ФСК очекиваности/неочекиваности далеко је већи број маркера грамеме неочекиваности, будући да, као што је општепознато, језик „бележи” пре свега оно испред чега би се могао ставити предзнак минус (не у смислу оцене „добро/лоше” (кад је минус једнак негативном), већ у смислу било каквог одступања, обележености).

Именице обичај/обычай су се издвојиле као једне малобројних именичких речи које како у српском, тако и у руском језику функционишу као маркери грамеме очекиваности, тачније као експлицитни лексичко-граматички маркери очекиваности што значи да семантички садржај ‘актуелна ситуација представља интегрални део језичке слике света говорног лица’ чини део језгреног или импликационог значења посматране језичке јединице.⁸

3. Већ смо поменули да семантичка структура посматраних именица у оба језика садржи компоненту „понављање”, па бисмо инваријантно значење именица обичај/обычай могли парафразирати и на следећи начин: ‘X више пута у току различитих временских интервала чини нешто што је постало норма његовог понашања или постојања’.

Из понуђеног аналитичког тумачења јасно произлази блискост обичаја и норме, на шта ћемо се укратко осврнути у делу рада који следи.

Обичај се најчешће поима као уобичајени начин живота, а у случајевима који нас занимају то је поклапање (истоветност) или непоклапање (различитност) (нпр. *суйројно обичају/вопреки обичају*) са очекиваним. Чињеница да се „очекивано” овде може заменити са „како обично бива”, у одређеном смислу, приближава га норми као оном што експеријенсер одређује као истоветно или различитно са већ прихваћеним, уобичајеним. На тај начин бинарна супротстављеност „поклапање +/-” чини структурни принцип организације семантичког простора у ком функционишу именице *обичај/обычай* па се у том случају норма може посматрати као имплицитна референтна тачка на основу које се нешто одређује као у складу са обичајем или супротно обичају.

На основу реченог норми се (оном што је већ прихваћено), с једне стране, може прићи као једној од компоненти семантичке структуре именица *обичај/обычай*.

С друге стране, прихватајући да норма сама по себи представља важну функционално-семантичку категорију, можемо издвојити заједничке особености норме и обичаја.

Оно што им је заједничко јесте чињеница да и обичај, да као и норма, има своју социјалну и когнитивну димензију. Из културно-је-

⁸ О подели језичких јединица на експлицитне и имплицитне вербализаторе одређеног значења и разлици између имплицитног и импликационог значења види: Бондарко 2008: 34; Алиференко 2005: 201; Керкез 2012б: 160).

зичког аспекта и обичај и норма јесу правило које је обавезујуће за одређени социјум, што чини њихову социјалну ипостас. С друге стране, релевантна је и когнитивна ипостас норме и обичаја која одражава акумулирану и сублимирану спознајну делатност човека као индивидуе (Федјајева 2011: 11–12).

Амбиваленција обичаја и норме условљена је њиховом антропоцентричном природом која се огледа у виду а) субјективности и ситуационе условљености, што их чини релативним, б) као и њиховом утемељеношћу у искуству шире заједнице или појединца, што их истовремено чини на неки начин апсолутним (Николић 2012: 22).

Утемељеност у искуству колектива или појединца даје основу за још једну поделу обичаја: на колективно и индивидуално што потврђују и лексикографске дескрипције именица *обичај/обычай* које налазимо у речницима српског и руског језика (МС 1969: 857⁹; МАС1984:¹⁰).

4. Нас ће надаље пре свега интересовати лексема¹¹ *обичај/обычай*¹² као индивидуално, тј. своју пажњу ћемо фокусирати на обичај као нешто што је својствено (у најширем значењу речи „својствено“) појединцу¹³ ван колектива.¹⁴

⁹ МС: обичај м а. начин животоа, рада, понашања и сл. (обично шире заједнице) који се дужим временом, традицијом ustalio. — Сигурно је такав ред у Равном. Корјенит неки обичај. Куш.б. особина, својство. — У овој слици Вук има и доста духа и хумора, више него што је то код њега обичај. Ђор. в. навика. — По старом обичају војници дохватше секире да окрешу мало маслине како би наложили ватру. Јак. (МС: 875) .

¹⁰ МАС: 1. Общепринятый порядок, традиционно установившиеся правила общественного поведения. 2. Только ед.ч. Привычный образ действий, поведения; привычка, обыкновение (МАС: 581).

¹¹ Под лексемом подразумевамо реч у одређеном значењу са свим својствима (семантичким, прагматским, комуникативно-прозодијским, синтагматским, синтаксичким, фонетским и др.) која су иманентна датој лексеми (Апресјан 1999: XXII; Апресјан 2009: 432).

¹² У руском језику поред именице *обычай* постоји и њој синонимична именица *обыкновение* (у односу на друге синонине ова именица је семантички најближа именици *обычай*), но у оквиру овог рада дату именицу (стилиски маркирану, она је својствена књижевноуметничком стилу) оставићемо по страни. Исто тако ван сфере нашег интересовања остаће и други парцијални синоними (*навика, ритуал, ...* у српском, тј. *привычка, ритуал, ...* у руском језику).

¹³ Именице *појединац* и *индивидуа* овде употребљавамо као међусобно заменљиве синонине.

¹⁴ Обичај као колективно има више значења. Следећи у томе Т. Леонтјева (Леонтјева 2014: 17–20), и у српском језику разликујемо обичај као успостављени начин свакодневног начина живота, руковања предметима у некој заједници: *Strogi jevrejski običaji zabranjivali su ovakve raspojasanosti, pa su se zato strogo religiozni ljudi (hasidim) oštro suprotstavili helenistima* (Дубнов 1982: 30); обичај као неписано правило ритуалне комуникције *Дочекали смо их по старом српском обичају са хлебом и сољу* (наш пример); обичај као обред или део ритуала: *Обичај певања коринџашких песама сачуван је у Банашу*

Посматране лексеме *обичај/обычай* употребљавају се у следећим конструкцијама:¹⁵

[СРП.]

а) предлошко-падежна конструкција ПО + N_{LOC}¹⁶: – ВИ’Ш, БРАЈКО – УЗЕ КАПЕТАН **ПО СВОМ ОБИЧАЈУ** ДА МУ МАЛО ОЧИТА – КАД НИСИ МОГАО УЧИТИ ШКОЛУ, БОЉЕ БИ БИЛО ДА СИ УЧИО ЗАНАТ (РАНКО-ВИЋ).

б) ПЕРИФРАСТИЧНА ПРЕДИКАТСКА КОНСТРУКЦИЈА: ИМАТИ + N_{ACC}: Нисам могао да видим Марију Мајгалену. **Имала је обичај** да касни (СК).

[РУС.]

а) предлошко-падежна конструкција ПО + N_{DAT}: *Обожание он принимал снисходительно, **по обычаю** обмахиваясь ресницами (скромность ему шла)* (РК).

б) предлошко-падежна конструкција У + Pronom_{GEN} + N_{NOM}: *Около Прохора Черномор останавливается и оципывает два-три батрацких мешка. Таков уж у него **обычай** ...* (РК).

в) перифрастична предикатска конструкција: ИМЕТЬ + N_{ACC}: *Поэтому я **имел обычай** в Великую Субботу посещать храмы Москвы, и никому не было известно, какие: в чем застану, в том и судить буду* (РК).

Од свих наведених конструкција даље у раду ћемо анализирати само перифрастичне предикатске конструкције (ППК)¹⁷ са глаголом *имати* у

(наш пример); обичај као мода, одређена тенденција у одређеном тренутку: *Na zapadu je nekako ušlo u običaj, da se i naš narod, i drugi srodni nam narodi, koji su s nama zajedno, jedne i hude sudbine, smatra kao narod, koji još nije toliko napredovao u obrazovanosti, da je sazeo, da se može koristiti blagodetima slobode* (Мил); обичај као неписано правило неписано правило понашања, установљени поредак у пословној свери: *Štaviše, po sklapanju velikog ugovora običaj je za direktora da dobije bonus platu koju mora iskoristiti za svoje uživanje, a za te troškove mora da ima račune* (Жена), те обичај као начин живота одређене друштвене групе: *... кафана му је била празна, виђени трађани су имали обичај да оду око десет часова кући*. (СК).

¹⁵ За предлошко-падежну конструкција ПРЕМА + N_{DAT} нисмо нашли потврду употребе у значењу ‘*понашање типично за одређену индивидуу*’ ни у електронским корпусима српског језика, ни у нашем корпусу.

¹⁶ N_{DAT} – именичка лексема у дативу; N_{ACC} – именичка лексема у акузативу; N_{LOC} – именичка лексема у локативу; Pronom_{GEN} – заменица у генитиву.

¹⁷ Под перифрастичном предикатском конструкцијом подразумевамо формализацију предиката са минимално двокомпонентним структурним језгром које чије глаголски конституент (обавезно у финитном облику) и номинални конституент (Керкез 1999: 115). Наспрам ППК често може „стајати” универб, нпр. *вршиши анализу = анализираши*, који чине релативне синониме. И када је реч о ППК *имати обичај* у српском језику (за разлику од руског) можемо рећи да постоји универб *убичаваши/убичајаваши*: *Он има обичај да шета изјушра = Он убичајава да шета изјушра*. Међутим, емпиријски материјал показује да је употреба тог глагола је у савременом српском језику донекле ретка. Од укупно 15 прегледаних дела српских аутора (Г. Божовић, *Косовске ирице*, Д.

српском, тј. глаголом *имеиѝ* у руском језику, где посматрани глаголи врше функцију глаголског конституента ППК, док су у функцији номиналног конституента налазе лексеме *обичај/обычай*.¹⁸

Прво ћемо пар речи рећи о глаголском конституенту ППК *имаиѝ обичај/иметь обычай*.

4.1. У српском језику, како је то својевремено приметила И. Грицкат, глагол *имаиѝ*¹⁹ одликује велика разноликост као у значењу, тако и у погледу синтаксичке употребе (Грицкат 1961: 67), а исто би се могло рећи и за глагол *иметь* у руском језику. Међутим, посматраним глаголима у оба језика могли бисмо придружити не тако занемарљив број глагола са истим карактеристикама.

Оно што дате глаголе чини посебним свакако јесте општепозната чињеница да се на основу тога имају ли дати глаголи или немају примарну улогу у вербализацији категорије посесивности разликују *haben* и *esse* језика. Ништа мање позната је чињеница да српски припада првој групи (Н-језици) док је руски језик међу Е-језицима,²⁰ што чини њихову битну типолошку разлику.

Оно што је пак заједничко глаголу *имаиѝ* у српском и глаголу *имеиѝ* јесте припадност групи пунозначних неакционалних релационих глагола, али глагола који се не употебљавају асполутивно (без субјекатско и објекатске допуне) (уп. Степањук 2012: 105, 109). Видимо да

Васић, *Сабране приповећке*; С. Велмар-Јанковић, *Дорћол*; Б. Нушић, *Аутиобиографија*; М. Пупин, *Од пашњака до науцењака*; С. Ранковић, *Приповећке*; И. Секулић; *Кроника илланачкој торбља*; С. Сремац, *Пој Ђира и њој Сира*; Б. Станковић, *Божји људи*; Б. Ђопић, *Башића слезове боје*, *Орлови рано леше*; Д. Ђосић, *Корени*; М. Црњански; *Сеобе*) нашли смо само један пример у роману Б. Чопића *Башића слезове боје: Пошетељиве мушкарце у нашем крају још одавна су уобичајили називаиѝ „млинарима”*.

¹⁸ И. Пановска-Димкова конструкцију *имаиѝ обичај* у македонском види као уводну прифрастичну конструкцију (Пановска-Димкова 2007: 246). Када су у питању српски и руски, без обзира на то што ППК *имаиѝ обичај/иметь обычай* поседују модални потенцијал, оне нису уводне. Функцију уводне или уметнуте конструкције у оба посматрана језика може имати предложно-падежна конструкција *по обичају/по обычаю*.

¹⁹ Највећи број радова чија је тема глагол *имаиѝ* у српском, колико је нама познато, посвећен је његовој егзистенцијалној (локацијско-егзистенцијалној) функцији (види нпр.: Корин 1997; Кордић 2002). Међу најновијим радовима о глаголу *имаиѝ*, тачније о посесивним конструкцијама са глаголом *имаиѝ* + *иѝрини глаголски иѝригев* у српском (у поређењу са другим словенским језицима) писала је Љ. Поповић (Поповић 2014).

²⁰ Како налазимо у литератури руски језик је Е-језицима прикључио А.В. Исаченко у свом раду *On "Have" and "Be" Languages* (Slavic Forum / M. S. Flier (ed.). The Hague, 1974. P. 43–77), у ком је изнео мишељење да се глагол *имеиѝ* не налази просто на маргинама руског језичког система, него да му је у потпуности туђ. На то нас подсећају у свом раду и М. Гиро-Вебер и И. Микаелјан које, не слажући се са мишељењем А.В. Исаченка, „рехабилитују” улога датог глагола у систему руског језика (Гиро-Вебер, Микаелјан 2004: 54).

посматрани глаголи чувају своју валентност²¹ и у функцији глаголског конституента ППК: леву валентност попуњава учесник са семантичком улогом посесора,²² док је на позицији десне валентности учесник са семантичком улогом објекат поседовања (посесив), којима на површинском нивоу одговарају актанти са функцијом субјекта и са функцијом објекта: $N_{\text{NOM}+\text{ANIMAL}+\text{SING}} + V_{\text{FIN}(\text{PRES/PFCT})} + N_{\text{ACC}}$.²³

Међутим, у улози глаголског конституента ППК посматрани глаголи се, вршећи функцију синтаксичког оператора (Гиро-Вебер, Михаљан 2004: 56), десемантизују (степен те десемантизације је различит),²⁴ док формално објекатску позицију заузима номинални конституент ППК који чини семантичко језгро ППК (Керкез 1999: 115).

4.2. Особеност ППК *имаџи обичај*, као и *иметь обичај* је да сама ППК, чинећи при томе једну структурно-семантичку целину, јесте синсемантична и као таква тражи обавезну допуну или комплемент:²⁵ у срп-

²¹ Појам валентности као иманентног својства било које лексеме која означава ситуацију са обавезним учесником данас је у славистичким (и не само славистичким) истраживањима широко прихваћен захваљујући, пре свега, радовима Ј. Д. Апресјана (види нпр. Апресјан 1995: 120–121). За реализацију семантичке валентности на површинском нивоу користимо термин *акшанш*.

²² Посесивност као семантичка категорија представља језичку интерпретацију широког круга односа поседовања, припадања, подразумевајући и однос део-целина (Чинчелј 1996: 99). Такво, широко, поимање категорије посесивности омогућава да се у зону објекта поседовања укључује не само конкретан предмет, већ и радња или својство (Џејтлин 2007: 202–203). Потврду исправности оваквог тумачења категорије посесивности налазимо и код Т. М. Николајеве која каже да се категорија посесивности, као и велики број других категорија, јасно издваја у језику, али да језичка средства помоћу којих се она изражава нису једнозначна. И то објашњава на следећи начин: конструкција Х поседује одређена значења међу којима је и значење посесивности, ипак значење посесивности није представљано у свим употребама конструкције Х. Истовремено конструкција Х поседује неко „опште значење” помоћу којег посесивност повезана са осталим значењима конструкције Х. Николајева издваја три „садржајне” категорије са којима посесивност може бити повезана: граматичке, текстулане и прагматичке категорије (Николајева 1989: 216–217). Овакав став кореспондира са мишљењем Р. Маројевића који сматра да основ за издвајање посесивности као категорије (појмовне или логичко-семантичке како читамо) чини тачно оређење појма субјекта посесивности, објекта посесивности и *природе односа* (издвајање наше, Д.К.) међу њима (Маројевић 2015: 3).

²³ ANIMAL₊ живо; SING – једнина; V_{FIN} – финитни глаголски облик; PRES – садашње време; PFCT – прошло време.

²⁴ Уп: „Под десемантизацијом подразумева се редукција смисла: это процесс, в результате которого языковые единицы начинают частично или полностью терять свое значение” (Гальперин 1976: 285).

²⁵ Допунски или комплементарни односи између двају лексичких или синтаксичких јединица успостављају се у случајевима неопходности семантичког употпуњавања или проширења једне језичке јединице помоћу лексичког или пропозиционог садржаја друге језичке јединице (Ружић 2006: 165 – 166).

ском језику то је најчешће Да-конструкција,²⁶ док се у руском језику на месту лексичкосемантичке допуне налази инфинитив.²⁷

Синсемантичност ППК *имати обичај/иметь обычаи* узрокује семантика номиналног конституента ППК, који се употребљава у својству универзалне (неексплицитне) номинације нечега. При томе реч може бити о бити најраличитијим поступцима, речима, мислима. Следећи Џејмса Пустејовског, а онда и М. Ивић, о именицама *обичај* и *обычай* можемо говорити као о семантички подспецификованим речима. Под семантички подспецификованим речима Пустејовски подразумева речи које се појављују у упадљиво различитим семантичко-синтаксичком окружењу, а при томе су свакоме од тих окружења, у значењском погледу, на одговарајући начин прилагођене. У том кључу М. Ивић анализира реч *сйвар* у српском језику (Ивић: 2004). Речено имплицира закључак о семантичкој дифузности таквих речи, тј. да дате речи представљају својеврсне речи-омотаче.

4.3. Наш корпус показује допуне уз ППК *имати обичај/иметь обычаи* могу имати различита категоријална значења: догађаја, процеса стања, начина вршења одређене радње, особине:

а):

[СРП.]

Мама *има обичај да ми дође* у куиашило и *таси светило шито* значи крај (СК); *Увече имам обичај да шврљам* по крову и *да се малчице шетачим* с људима који живе у пошкровљу (СК); *Ја бих се радо понудио да будем ваш бранилац и јемац, али ја имам обичај да сумњам* у своје најбоље пријатеље и *осећам потребу да наћерам* и *грује да сумњају* у њих (СК); - *Ако тосјодин троф од Сент-Ењана има обичај да на тај начин* изражава своје мишљење, онда је он *неучиштив саветник* – рече Жоајез. (СК); *Ја, наиме, не умем дуго да говорим* и *имам обичај да будем сасвим прецизан* ...

[РУС.]

Старец имел обычай помазывать страждущих елеем из лампы, *теплившейся* неугасимо в его келье *перед* образом Владимирской Божией Матери (РК). Князь же, *не имея обычай предаваться ярости* от чего бы то ни было, со смирением отвечал им: «Пусть скажут об этой самой Февронии: *я* *яко же речет, да слышим*» (РК); Губернатор, *бывая* в царские дни в соборе, *имеет обычай* в сие время *довольногромко* разговаривать (РК).

²⁶ „Да-конструкција у склопу аналитичког предиката није сигнал посебног предиката и посебне реченице него је, најчешће, позициона или факултативна алтернатива инфинитивном облику у предикату” (Пипер 2013: 286). О употреби тзв. мобилног презента подробије види Ивић 1970.

²⁷ Уп. „Такое имя является, по сути дела, предикатом в именной упаковке” (Гиро-Вебер, Микаелан 2004: 56).

Не само особина, него и сваки догађај, процес, стање карактерише њиховог партиципата. Те стога можемо извести закључак да без обзира да ли лексичкограматичка допуна ППК *имати обичај* и *иметь обичай* има значење догађаја, процеса, стања, начина или особине, цела конструкција има значење изражавања својства које се приписује партиципанту, тј. значење карактеризације.²⁸

[СРП.]

Иначе, кад радим (X) већи пројекти имам обичај (S₁) да ангажујем широк круг сарадник (S₂) → X каже да када је S₁ тада је норма његовог понашања S₂ → Кад је актулено S₂ чињење S₂ јесте својство X-а.

[РУС.]

Я имею обичай, когда играю в половине с кем-нибудь (S₁), откладывать с банку в саюти (S₂): вы то же должны делайть, когда я поморщусь и скажу вам: сапоги жмут → X каже да када је S₁ тада је норма његовог понашања S₂ → Кад је актулено S₁ чињење S₂ јесте својство X-а.²⁹

4.4. У свим горе наведеним примерима ППК *имати обичај* и *иметь обичай* могли бисмо заменити прилозима којима се изражава узуралност неке радње нпр. *обично* у српском, *обычно* у руском језику, нпр.:³⁰

[СРП.]

Мама има обичај да ми дође у кућаишло и таси свейло што значи крај ≈ Мама ми обично дође у кућаишло и таси свейло, што значи крај; - Ако тосиодин троф од Сенџи-Ењана има обичај да на шај начин изражава своје мишљење, онда је он неучиив савейник – рече Жоајез ≈ Ако тодјосин троф од Сенџи-Ењана обично на шај начин изражава своје мишљење, онда је он неучиив савейник.

[РУС.]

Старец имел обичай помазывать страждущих елеем из лампады, теплившейся неугасимо в его келье перед образом Владимирской Божией Матери ≈ Старец обично помазывал страждущих елеем из лампады, теплившейся неугасимо в его келье перед образом Владимирской Божией Матери; Князь же, не имея обичай предаваться ярости от чего бы то ни было, со смирением отвечал им: «Пусть скажут об этой саой Февронии: я яко же речет, да слышим» ≈ Князь же, обично не предаваясь ярости от чего бы

²⁸ Уп.: «регуларно наблюдаемое участие в некоторой ситуации является характеристикой участника» (Шлуински 2005: 83).

²⁹ Тумачење које овде предлагемо може се упоредити са тумачењем хабитуалности као аспектуалне конфигурације које налазимо код И. Пановске-Димкове (Пановска-Димкова 2007: 240).

³⁰ Будући да се ради тек о приближно еквивалентним структурама, уместо знака једнакости, користимо знак ≈.

то ни било, со смирением отвечал им: «Пусть скажут об этой саой Февронии: я яко же речет, да слышим».

На основу до сада реченог чини нам се, с једне стране, оправданим закључак да у свим горе наведеним примерима посматране многочлане ППК врше функцију маркера персоналне хабитуалности³¹ као подграме граме очекиваности: *Када је актуелно S_1 шага шага је актуелно S_2 . S_2 норма понашања или постојања $X \rightarrow$ Када је актуелно S_1 шага се X -у предичира S_2* ³².

Хабитуалност подразумева понављање ситуације S_2 када год је актуелна ситуација S_1 , што је повезује са итеративношћу³³ коју В. С. Храковски издваја унутар функционално-семантичког поља плуралности (Ивановић 2016: 19) или кратности, а за коју је карактеристична вишекратна актуелност са идентичним актантама и временска нелокализованост³⁴ (Храковски 1987: 126, 151), тј. које су неререференцијалне.³⁵

Међутим, иако повезане, хабитуалност и итеративност се битно разликују. Разлику између хабитуалности и итеративности ћемо покушати објаснити помоћу следећих примера:

³¹ Разликујемо персоналну од не-персоналне хабитуалности. О персоналној хабитуалности говоримо икључиво уколико је X појединац.

³² В. С. Храковски користи термин узитатив: «Ситуации, входящие в итеративное множество, могут специально характеризоваться как осуществляющиеся в соответствии с какой-либо эмпирически наблюдаемой вероятностной закономерностью. (...) В различных языках узитативное значение реализуется с помощью обстоятельства типа *обычно, обыкновенно*» (Храковски 1989: 49).

³³ Хабитуалност се неретко изједначава са иеративношћу (види нпр. Стојановић 2016). Другог је мишљења И. Прањковић који, говорећи о хабитуалним реченицама, каже: «Takva je habitualnost vrlo bliska iterativnosti, ali se od nje ipak razlikuje po tome što iterativnost podrazumijeva ponavljanje unutar jedne događajne cjeline, a habitualnost se odnosi na više takvih cjelina» (Прањковић 1998: 57–58). Ако свака хабитуалност укључује итеративност (уп. са горе наведеним одређењем узитативност В. С. Храковског), свака итеративност не подразумева хабитуалност.

³⁴ Ј. В. Падучева терминима временска локализованост/нелокализованост претпоставља термине конкретност/неконкретност временске локализације, јер под темпорално нелокализованим сматра само ванвременске ситуације (Падучева 1996: 28). Термини 'конкретност/неконкретност' само донекле кореспондирају са терминима које срећемо код А. В. Бондарка (Бондарко 1987: 210–233). Осим наведених термина у сличном значењу у литератури се говори и о актуелном/неактуелном употреби предиката (Булигина 1982: 29).

³⁵ Iter $P/(X, Y, \dots Z) =$ 'имеет место неоднократное осуществление ситуации P ($X, Y, \dots Z$), во всех повторяющихся ситуациях представлены тождественные наборы актантав; каждая повторяющаяся ситуация осуществляется в отдельный период времени T , т.е. ситуация P_1 имеет место в период времени T_1 , ситуация P_2 в период времени T_2 , ситуация P_n в период времени T_n ' (Храковски 1987: 151).

[СРП.]

... то сте и сами приметили и није потребно да вам кажем. – Ни најмање, господине, јер ја имам обичај да никад не видим оно што нећу да видим... (СК)

[РУС.]

– Извините, я не имею обычая говорить у порога с теми, кто ко мне приезжает. (РК)

Уколико временска локализованост претпоставља везивање ситуације за конкретан тренутак или период (Бондарко 1987: 210)³⁶, онда нам се чини да постоји могућност протумачити актуелну ситуацију на следећи начин: 'Када је актуелно S_1 *тада се* X -у *предицира* S_2 (*пресупозиција*). У момен $\bar{t}$ у t_1 актуелно је S_1 . Пош $\bar{t}$ о је актуелно S_1 актуелно је и S_2 (*аерција*)', тј. и S_1 и S_2 је локализовано у времену³⁷, тј. реч је о референцијалним ситуацијама³⁸. У првом примеру претходна реченица (*то сте и сами приметили и није потребно да вам кажем*), док у другом примеру облик *извините* указују да је за носиоца одређеног својства, који је и говорно лице, то својство актуелно и у тренутку говора³⁹, а његов синхрони адресат актуелну ситуацију перцепира не као *шии* већ као *еиизоду* (Мехлинг 2015: 336), не као неконкретну, потенцијалну (временски нелокализовану), већ као конкретну, реалну (уп.: Шељакин 1983: 72). Будући да је временски локализована хабитуална ситуација, чувајући и своју квалитивну семантику, поседује и динамичку димензију. Ова амбивалентост их разликује од као временски нелокализованих хабитуалних ситуација које губе своју процесулну димензију и везују се само за сферу квалитивности (Ивановић: 2016: 232)

5. На основу реченог значење конструкције *имати обичај* и *имети обичај* окарактерисали бисмо као маркере хабитуалности (персоналне и не-персоналне) која подразумева вишекратну актуелност одређене ситуације са идентичним актантама чијем инваријантном значењу одговара тумачење: 'Када је актуелно S_1 *тада се* X -у *предицира* S_2 '.

³⁶ «Ситуации временной локализованности/нелокализованности – это выражаемые различными средствами высказывания типовые содержательные структуры, базирующиеся на семантической категории и поле временной локализованности и представляющие собой категориальную характеристику высказывания, которая заключается в том или ином варианте семантики Л или НЛ» (Бондарко 1987: 211).

³⁷ Уп. Булигина 1982: 19.

³⁸ Уп. „... глагол радњу именује у референцијалном смислу само онда кад је исказује као стварност, актуелну у садашњости, прошлости или будућности ...” (Ивић 1998: 37).

³⁹ Стога се не бисмо сложили са мишљењем да у овом случају везивање ситуације за одређени временски период није релевантно за говорно лице (уп. Матханова 2012: 33)

За разлику од итеративних ситуација, хабитуалне ситуације (за које је такође карактеристична виšekратна актуелност са идентичним актантама) могу бити временски нелокализоване и временски локализоване.

Временски локализована хабитуалност вербализована помоћу ППК *имаџи обичај/ иметъ обычај* карактеристична за деиктички тип текста (о разлици између деиктичког и наративног типа текста види: Плунгјан 2011: 347–348).

На крају бисмо само дадали да је аутор рада свестан да је тек у одређеној мери сагледао особености ППК *имаџи обичај/ иметъ обычај*, јер као и у реалности која нас окружује тако и у језику *consuetudinis magna vis est* (Цицерон).

Електронски извори

- Електронски корпус српског језика: www.korpus.matf.bg.ac.rs, 20.09. 2016.
 Електронски корпус руског језика: www.ruscorpora.ru, 20.09. 2016.
 АСК: Антологија српске књижевности [www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs], 4.10. 2015.
 АСК Бож.: Г. Божовић, *Косовске њриче*.
 АСК Вас.: Д. Васић, *Сабране њријовейке*
 АСК Вел.: С. Велмар-Јанковић, *Дорћол*.
 АСК Нуш.: Б. Нушић, *Ауџобиоџрафија*.
 АСК Пуп.: М. Пупин, *Од џашињкака до научењака*.
 АСК Ран.: С. Ранковић, *Пријовейке*.
 АСК Сек. И. Секулић *Кроника џаланачкој џорбља*.
 АСК Срем.: С. Сремац, *Пој Ђира и џој Сџира*.
 АСК Станк.: Б. Станковић, *Божји џуди*.
 Библиотека Машкова: www.lib.ru, 14.02. 2016.
 Гонч.: И. А. Гончаров. *Обломов* [http://az.lib.ru/g/goncharow_i_a/text_0020.shtml]
 Гог.: Н. В. Гогољ. *Мертвые души* [http://az.lib.ru/g/gogolx_n_w/text_0140.shtml]
 Шиш.: М. П. Шишкин. *Взятие Измаила* [<http://lib.ru/PROZA/SHISHKIN/izmail.txt>]
 Дубнов: S. Dubnov. *Kratka istorija jevrejskog naroda*.
 [www.makabijada.com/jg/Simon_Dubnov.pdf], 15.03. 2016.
 Мил: Dž. S. Mil – O Slobodi. *Preveo na srpski Petar A. Karadjordjević (Kralj Petar Prvi)* [http://rsroyalfamily.net/files/on_liberty_lat.pdf], 15.03. 2016.

ЛИТЕРАТУРА

- Алифиренко 2005: Н.Ф. Алифиренко, *Спорные проблемы семантики*. Москва: Гнозис, 2005, с. 326.
 Апресян 1995: Ю. Д. Апресян, *Избранные труды. Интегральное описание языка и системная лексикография*. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995, с. 767.

- Апресјан и др. 1999: *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Первый выпуск / Отв. ред. Ю. Д. Апресян. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1999, 552 с.
- Апресјан 2009: Ю. Д. Апресян, *Исследования по семантике и лексикографии*. Т. I: Парадигматика. – Москва: Языки славянских культур, 2009. 568 с.
- Булигина 1982: Т.В. Булигина, К построению типологии предикатов в русском языке // Селиверстова О.Н. (ред.) *Семантические типы предикатов* Москва: Наука, 1982, 370 с.
- Бондарко 1987: А. В. Бондрако, Временная локализованность // *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград: Издательство «Наука». Ленинградское отделение, 1987, 352 с.
- Бондарко 2008: А. В. Бондрако, Категоризация семантики в системе грамматики // А. В. Бондарко, С. А. Шубик (отв. редакторы), *Категоризация семантики*, Санкт-Петербург: Наука, 2008, 470 с.
- Гиро-Вебер, Микаелян 2004: М. Гиро-Вебер, И. В. Микаелян, В защиту глагола *иметь*// *Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура*. Сборник статей в честь Н. Д. Арутюновой (отв. ред. Апресян Ю. Д.). Москва: Языки славянской культуры, с. 54–68.
- Грицкат 1961: I. Grickat, *Razvoj značenja glagola imati, Radovi XVIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 6, Poseban otisak, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, с. 67–81.
- Гальперин 1976: И.Р. Гальперин, О принципах семантического анализа стилистически маркированных отрезков текста // *Принципы и методы семантических исследований*. Москва: Наука, 1976, 380 с.
- Ђурић 1973: В. Ђурић, Предговор // В. Чајкановић, *Миш и религија у Срба*. Београд: Српска књижевна задруга, 1973, 693.
- ЕИ: Етнографски институт САНУ, Појмовник, [<http://www.etno-institut.co.rs/cir/Pojmovnik/Pojmovnik.php>], 12.04.2017.
- Ивановић 2016: Ивановић М. *Акционалност – семантика и форма: у савременом украјинском и српском језику*. Београд: Филолошки факултет Универзитета, 2016, 357 с.
- Ивановић-Баришић ЕИ: М. Ивановић-Баришић, Обичаји. Појмовник. [<http://www.etno-institut.co.rs/cir/Pojmovnik/o/obicaji.php>], 20.04.2017.
- Ивић 1970: М. Ivić, О употреби глаголских времена у зависној реченици: Present у реченици с везником *da* // *Zbornik za filologiju i lingvistiku XIII/1*, 1970, 43–54.
- Ивић 1981: М. Ивић, Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости, *Јужнословенски филолоџ XXXVII*, 1981, стр. 13–24.
- Ивић 1995: М. Ивић, Начини на које словенски глагол овременује понављању радњу // *Лингвистички огледи*. Београд: Словограф, 1995, 226 с.
- Ивић 2004: М. Ивић, Значењска подспецификованост лексеме *сѣвар* // *Зборник за филологију и лингвистику XLVII/1–2*, с. 37–42.

- Керкез 1999: Д. Керкез, Интенција перифрастичних предикатских конструкција у руском и српском језику (ППК као речничка одредница) // *Зборник Матице Српске за славистику*, бр. 56/57, 1999, с. 113–121.
- Керкез 2012а: Д. Керкез, Претеритална времена и неочекиваност у српском језику (у поређењу са руским) // *Зборник радова са Међународној научној скупи одржаној у Херцег-Новом 20–23. априла 2012*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори. Одјелење за српски језик и књижевност, Матица српска у Новом Саду, 2012, с. 459–468.
- Керкез 2012б: Д. Керкез Прилози неједнакост/неочекивано и неочекивано/неочекивано као средства изражавања неочекиваности // *Славистика XVI*, 2012, с. 160–167.
- Кордић 2002: S. Kordić, Glagoli IMATI i BITI // *Riječi na granici puznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 143–174.
- Корин 1997: А. Corin, О синтакси егзистенцијалног *habere* (има) у српском језику // *Научни саставак слависта у Вукове дане 26/2*, 1997, с. 45–60.
- Леонтева 2014: Т.В. Леонтева, *Обычай в русском языке: слово и понятие*. Москва: Флинта, 2014, 200 с.
- Маројевић 1983: Р. Маројевић, *Посесивне категорије у руском језику* (у свом историјском развоју и данас). Бања Лука: Паневропски универзитет „Аперион“, 2015, 208 с.
- Матханова 2012: И.И. Матханова, Специфика временной локализованности/не локализованности у руских высказываниях с семантикой поведения // *Вестник Томского государственного университета*, № 3 (19), 2012, с. 30–39.
- Мехлинг 2015: Н. R. Mehlig, Бытийность и категория вида в русском языке // Розанна Бенакьо (ed.), *Die Welt der Slaven. Sammelbände. Band 56*. München: Verlag Sagner, 2015, р. 335–357.
- Николајева 1989: Т.М. Николаева, Посесивность и другие содержательные категории в высказывании // Иванов Вяч. Вс. (отв. ред.) *Категория посесивности в славянских и балканских языках*. Москва, 1989, с. 216–246.
- Николић 2014: М. Николић, *Категорија степености у српском језику*. Сложена реченица. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, 307 с.
- Падучева 1996: Е. В. Падучева, *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*. Москва: Языки славянской культуры, 1996, 480 с.
- Панковска-Димкова 2007: И. Панковска-Димкова. Хабитуални морфосинтаксички структури // *Филолошки студии 2*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Република Македонија, Пермский государственный университет – Россия, Univerza v Ljubljani – Slovenija, Sveučilište u Zagrebu – Hrvatska, 2007, с. 240–247.
- [<http://www.philologicalstudies.org/dokumenti/2007/vol2/22.pdf>]
- Пипер 2013: П. Пипер, И. Клајн. *Нормативна граматика српској језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013, 581с.
- Плунгјан 2011: В. А. Плунгјан, *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2011, 672 с.

- Поповић 2014: Љ. Поповић, Посесивна резултативна дијатеза у српском језику у поређењу са другим словенским језицима // *Научни састџанак славистиџа у Вукове гане* 43/1, 2014, с. 27–45.
- Прањковић 1998: I. Pranjković, Habitualne рећенице у hrvatskome језику // *Suvremena lingvistika*, 24/1–2 (broj 45-46). Zagreb, 1998, str. 57–63.
- Ружић 2006: В. Ружић, Допунске реченице у савременом српском језику // *Зборник Маџице срџске за филологију и лингвистиџику* XLIX/1, 2006, с. 123–218.
- Станојевић 2016: V. Stanojević. Minimalna semantika glagolskih vremena i upotrebe perfekta u srpskom језику // В. Arsenijević, S. Halupka-Rešetar (urednici). *Srpski језик u savremenoj lingvistiџkoj teoriji*. Zbornik radova. Niš: Filozofski fakultet, 2016, с. 197–219.
- Степануџ 2012: С. Степануџ. Сопоставительный анализ семантико – функциональных особенностей русского глагола *иметь* и его иноязычных эквивалентов // *Limbaј și context = Speech and Context* : Rev. de lingvistică, semiotică și șt. literară. 2012. Nr 2. p. 105–112.
- Федајева 2011: Н.Д. Федајева, *Нормы в пространстве языка*. Москва : Флинта, 2011. с. 172.
- Храковски 1987: В. С. Храковский, Кратность // *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград: Издательство «Наука». Ленинградское отделение, 1987, 352 с.
- Храковски 1989: Сеантические типы множества ситуаций и их естественная классификация // *Типология итеративных конструкций*. Ленинград: Издательство «Наука». Ленинградское отделение, 1987, 311 с.
- Храковски 2007: В.С. Храковский, *Эвиденциальность, эпистемическая модальность, (аг)миративность* // *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*. – Санкт-Петербург: Наука, 2007, с. 600–632.
- Цейтлин 2007: С.Н. Цейтлин, Семантическая категория посесивности в русском языке и ее освоение ребенком // *Семантические категории в детской речи*. Российская академия наук. Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург: НЕСТОР-ИСТОРИЯ, 2007, с. 201–219.
- Чинчлеј 1996: К. Г. Чинчлей. Поле посесивности и посесивные ситуации // Бондарко А.В. (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность*. Санкт-Петербург: Наука, 1996, 229 с.
- Шелякин 1982: М. И. Шелякин, *Категория вида и способы действия русского глагола: (теоретические основы)*. Таллин: Валгус, 1982, 216 с.
- Шлуински 2005: А. Б. Шлуинский, *Типология предикатной множественности: количественные аспектуальные значения*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 2005, с. 372.

Dragana Kerkez

WORD **ОБУЧАЈ** IN SERBIAN LANGUAGE
(in comparison with Russian)

Summary

The article is devoted to the lexical-semantic analysis of Serbian and Russian nouns *obychay*. Much attention is given to the periphrastic structure *have + obychay*. These descriptive predicates are analysed on the basis of critical thinking of the modern scientific developments.

Key words: obychay, lexical-grammatical means, periphrastic structure, habituality, iterativity